

Орхова С.Є.

Маріупольський державний університет

ПОШТОВІ МАРКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ЯК СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Статтю присвячено ювілеям поштових марок Закарпатської України. Розвідку здійснено на підставі зображальних джерел – поштових марок Карпатської України (15 березня 1939 р.) та Народної Ради Закарпатської України (1944–1945 рр.), які є історичними політико-економічними документами та символом прояву державної ідентифікації. Поштові марки як елемент державності Закарпатської України першої половини ХХ ст. є носіями історичної інформації, що своєрідним чином зафіксували соціально-економічне життя та процес національно-визвольного руху того часу. Зображальний аспект поштових марок відображає інформацію, яка відіграє важливу роль у процесі науково-пізнавальної, державотворчої діяльності. Історико-діахронний метод аналізу дає змогу скласти періодизацію філателістичної історії Закарпатської України.

Ключові слова: державність, надруки, національно-визвольний рух, поштова марка, філателія.

Постановка проблеми. У 2019 р. відзначається річниця історичної події, котра випала на долю Закарпаття і всієї України, – 80-річчя від створення Карпатської України та проголошення її державної незалежності. На жаль, державне утворення проіснувало недовго і було скасоване внаслідок окупації сусідньою Угорщиною, але є важливим етапом розбудови української державності.

Незважаючи на короткий час (із жовтня 1938 р. до другої половини березня 1939 р. як автономна республіка у складі Чехословаччини), відбувався такий бурхливий розвиток політичних подій, що до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості. Цей факт дав можливість говорити про державотворче призначення українців Закарпаття у березні 1939 р.

Серед головних символів держави (мови, прапора, герба, гімну) є такий, без якого існування будь-якої держави неможливе – це власний державний знак поштової оплати, поштова марка. Невелика за формою, але значна за змістом поштова марка сприяє поширенню інформації про свою державу у світовому культурно-інформаційному просторі. Карпатська поштова марка символом держави стала на підставі прийнятих 15 березня 1939 р. Конституційних актів незалежної Карпатської України та вдруге у 1944 р. Можливість введення поштових марок можна зрозуміти, розглядаючи їх як визначений історичний фактор, що виник у конкретних умовах.

В історичній науці поштові марки досліджуються як джерело вивчення пам'яток матеріальної культури, історії державної символіки, емблематики, суспільно-ідеологічних поглядів. Як історичне зображальне джерело, поштові марки володіють складним і багатоаспектним зображальним та інформаційним потенціалом, тому що на них зображені обов'язкові елементи: герб, орнамент (та / або портрети), а також написи, дати, цифри номіналу (грошовий еквівалент).

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що дослідження науковцями історії національно-визвольного руху Карпатської України в науковому просторі набули актуальності в умовах сучасних процесів розбудови держави. Вивченню питань національно-визвольного руху присвятили свої праці: М. Вегеш [4–6], В. Лемак [11], П. Мірчук [12], В. Филонович [16], О. Пагіря [13] та М. Токара [15], котрі обґрунтовують події Карпатської України як процес українського державотворення. Проблема територіального, національного, етнополітичного та геополітичного конфлікту присвячена наукова робота В. Гирі [8], державно-політичне, культурно-освітнє, соціально-економічне життя західних українців і політичної еліти досліджено В. Петрецьким [14] і колективом науковців ДВНЗ «Ужгородський національний університет» [17].

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження державотворчого процесу Закарпаття

кризь призму інформаційного потенціалу поштових марок Карпатської України та Народної Ради Закарпатської України як історичного зображального джерела. До наукового обігу вводяться нові політико-економічні документи, якими є поштові марки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перші поштові марки України, як один із атрибутів державності, були введені до поштового обігу за часи УНР і ЗУНР та виконували комунікативні функції. За короткий час свого існування (1917–1920 рр.) вони завоювали прихильність серед європейських колекціонерів, стали об'єктом вивчення та каталогізації. Інші випробування випали на долю поштової емісії Карпатської України 1939 р. По-перше, надзвичайно короткий термін існування у поштовому обігу – з 15 по 17 березня 1939 р. По-друге, несправедливе забуття у філателістичному дискурсі: у світовому поштові випуски перехідних урядів здебільш не каталогізуються (ні Michel, ні Zumsterin не включили цей випуск, тоді як Scott додав їх до списку як Чехословаччину за № 1)¹, тому не всі дослідники-колекціонери вважають його українським; у радянський період марки підлягали конфіскаванню та знищувалися, більш того, фігурували як доказ для ув'язнення за агітацію націоналістичних переконань і пропаганду діяльності незалежної «Карпато-України» (термін засудження за зберігання цієї марки – від 10 років суворих таборів) [3]; сучасні українські філателісти та дослідники серйозно змогли залучитися до цієї проблематики після здобуття Україною незалежності, але ж головні проблеми – відсутність оригіналів марок у колекціях, розпорошеність матеріалів (публікацій, спогадів, тощо) української діаспори по світу (автори І. Булат, П. Байлен [1; 2], Д. Каріген [9]), наявність значної кількості спекулятивних випусків і підробок. У 2004 р. І. Гонцарюк і Д. Рипела уклали каталог українських поштових марок України (1918–2003 рр.), до якого вперше долучили цей випуск [7], а дослідник М. Крамаренко розкриває цю марку вже як випуск, присвячений відкриттю Союма Закарпатської України [10]. Тому цілком вмотивовано можна стверджувати, що впродовж сімдесяти років випуск марок

Карпатської України 1939 р. не досліджувався, процес вивчення на стадії систематизації, опису та класифікації тільки набирає обертів.

Передумови поштової емісії Карпатської України. Утворення незалежної держави стало наслідком декількох надзвичайно суттєвих факторів – внутрішньополітичних і зовнішніх. Завдяки активній діяльності українських політичних партій, товариств, окремих громадсько-культурних діячів поступово зростали національна свідомість, самоусвідомлення своєї політичної єдності з усім українським народом.

Карпатська Україна (до 30 грудня 1938 р. – Підкарпатська Русь) як автономна територіальна адміністративна одиниця входила до складу федеративної Чехословаччини. Згідно з рішенням Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від Підкарпатської Русі на користь Угорщини відійшло близько ста населених пунктів, зокрема міста Ужгород, Мукачеве, Берегове. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію Чехословаччини від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій, а 30 грудня 1938 р. була запроваджена нова назва краю «Карпатська Україна». Обов'язки прем'єр-міністра від 26 жовтня 1938 р. виконував Августин Волошин. Уряд перемістився з м. Ужгород до м. Хуст, складався з чотирьох міністерств. Міністерство комунікації очолював Ю. Ревай, до відома якого входило вісім відділів [5–6]. Ефективну діяльність засобів зв'язку – пошти, телефону і телеграфу – забезпечували відповідні відділи, а відділ пошти забезпечив випуск марок.

15 березня 1939 р. на сесії Союму було проголошено незалежність Карпатської України та прийнято ряд державотворчих актів [17, с. 78]. Наступного дня була представлена офіційна поштова марка незалежної держави [7, с. 122; 10, с. 137]. Однак на самій марці надруковано «Cesko-Slovensko / Карпатська Україна / 1 Сойм 2.III.1939» і, за матеріалами колективної монографії «Хроніка Закарпаття: 1867–2010», зазначено дату випуску поштової марки – 2 березня [17, с. 77]. Такий розбіг дат пояснюється декількома причинами, по-перше, скликання Першого Союму передбачалося провести 2 березня, і тираж (900 тис. прим. надруковано у Празі, з них 300 тис. од. надіслано до Хуста) був надрукований до цієї дати, але засідання було відкладене через незвичайну тогочасну політичну ситуацію; по-друге, президент А. Волошин 15 березня підписав декрет щодо введення до поштового обігу на території держави (місце продажу – головний

¹ Michel – найбільший і найвідоміший каталог поштових марок у німецькомовному світі і Європі. Вперше виданий 1910 р., він став важливим довідником із філателії. Zumsterin – каталог поштових марок Європи, що видається щорічно з 1909 р. німецькою та французькою мовами. Scott – каталог поштових марок світу, видається англійською мовою видавництвом англ. Scott Publishing Company, дочірньою компанією видавництва Amos Press, з 1868 р., оновлюється щорічно й описує всі поштові марки всього світу.

відділок поштової адміністрації – поштамт м. Хуст) [1, с. 191]. Отже, документ, підписаний представником влади, дав марці поштове життя та легітимність. Щодо сюжету, то на комеморативній марці зображено дерев'яну церкву Вознесіння в Ясіні (Струківська церква 1824 р., один із найвідоміших храмів України, з 2013 р. включена до списку світової спадщини ЮНЕСКО). Використано сюжет гравюри чехословацької марки (видана у 1928 р.), але з такими змінами: а) колір (синій замість червоного); б) номінал 3 крони замість 60 гелерів; в) два типи плат, тобто офіційно існують два різновиди, друк марок аркушами по 100 од. на аркуші, перфорація лінійна, розмір зубців – 12½; г) декоративні елементи та написи: дата та назва держави (рис. 1). Щодо використання марки в поштовій справі й у філателістичній спадщині: а) залишок надрукованого тиражу (600 тис. од.) надійшов до реалізації для філателістів у Празі; б) у Хусті поштова адміністрація прийняла від відправників рекомендовану поштову кореспонденцію (приблизно 1 800 листів), яка була оплачена трикровою маркою; в) після окупації угорськими військами м. Хуст залишки запасу марок було знищено [1, с. 191]. Отже, можна припустити, що саме празька частка тиражу мала можливість потрапити до приватних колекцій, але попереду була Друга світова війна.

У період 1939–1944 рр. на території Закарпатської України у поштовому обігу використовувалися угорські поштові марки. Однак цей період за межами нашої розвідки. У грудні 1944 р. за постановою уряду Чехословаччини, що мала резиденцію в м. Хуст, на марках Угорщини були зроблені надруки ручним штемпелем чорною фарбою абрєвіатури «CSP/1944» («Чехословацька пошта») [10, с. 136–137]. Марки цього випуску були у поштовому обігу протягом декількох місяців, на території всієї Закарпатської України на схід від м. Севлюш. Передруку підлягали наявні поштові марки Угорщини 1941–1944 рр. випуску (серії: «Полководці та храми», «Св. Маргарита», «Пам'яті Лайоша Кошута», «Жінки Угорщини», «Регент королівства Міколаш Хорті», «Пам'яті Іштвана Сечені»; загальна кількість різновидів локальних випусків міст Хуста та Мукачеве – 84; тиражі невідомі; гроша одиниця – угорські філер і пенге).

У жовтні 1944 р. після визволення Закарпатського краю було обрано вищий орган державної влади – Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ) із місцем перебування у м. Ужгород. Під протегуванням НРЗУ були зроблені два випуски

надруків і три випуски стандартних марок, які отримали назву ужгородських. Отже, можемо говорити про ювілей – 75 років – видання марок Закарпатської України, що продовжують систематизований добір філателістичної історії Закарпаття.

Усі надруки мали текст «Пошта Закарпатської України» та номінали: 1,40; 30; 40; 60; 2,00 – без позначення найменування валюти, тому що в обігу були угорські, чеські та радянські грошові знаки як рівноправні. *Надруки* здійснювалися друкарським способом на марках Угорщини 1941–1944 рр. випуску (серії: «Полководці і храми», «Пам'яті Іштвана Сечені», «Різдво», «Жінки Угорщини», «Доплатні марки», «На користь інвалідів»; загальна кількість різновидів коливається від 105 до 500 (за різними каталогами), це потребує звернення уваги на вірогідність); тиражі різні (від 100 до 1 000 од., тобто використовувалися залишки) (рис. 2). Каталогізовано два випуски від 10 лютого та 20 березня 1945 р.

Комеморативні та стандартні випуски поштових марок. 1 травня 1945 р. поштова адміністрація НРЗУ випустила власні комеморативні (художні) поштові марки: 1) «Радянський солдат-визволитель»; 2) «Розірвані ланцюги»; 3) «Свобода». Сюжетна лінія – визволення народу Закарпаття від окупації. Усі марки надруковані офсетною літографією в Ужгороді; мали перфорацію (трапляються неперфоровані, є різновиди); номінали: 60; 100; 200 (без назви грошового знака); загальний тираж – 176,6 тис. прим. [10, с. 133]. У червні та серпні 1945 р. вийшли дві стандартні серії марок із зображенням п'ятикутної зірки з серпом і молотом. Перший (6 номіналів) і другий (2 номінали) випуски відрізнялися ще і кольором; є особливості та типографські помилки. Поряд із цим є прогресивні зміни у марковиданні, а саме на останньому випуску були вказані цифри «19» і «45» обабіч номіналу, що означає рік випуску. Ця інформація для легітимної поштової марки є обов'язковим елементом, як номінал і назва держави емітента. Не можна без уваги залишити інформацію про загальний тираж – 1 318,8 тис. прим., такий неймовірно величезний тираж перевищував усі можливі річні обсяги поштової кореспонденції, але цей факт не стільки свідчить про дотримання технологічних поштових вимог, скільки підкреслює інформаційно-пропагандистський чинник. Важливим елементом достовірності типографського друку є текст «ЛИТО ЛАМ УЖГОРОД» (на правих фрагментах маркованого аркуша в правому нижньому кутку). На всіх цих поштових

марках номінали вказані без назви валюти. Після ратифікації радянсько-чехословацького договору 1945 р. про «возз'єднання Закарпатської України з радянською Україною в складі СРСР» і створення 22 січня 1946 р. Закарпатської області НРЗУ перестала існувати [17, с. 135]. Марки Закарпаття були вилучені, а до поштового обігу ввели поштові марки СРСР.

Отже, складним, тернистим шляхом пройшла поштова марка Закарпаття. Вона набувала різних форм і підпорядковувалася політичним уподобанням різних урядів, виконуючи менш за все технологічний і економічний функціонал. Ця розвідка дає відповідь лише на деякі питання: впровадження в поштовий обіг марок невисокої якості (за способом друку, малюнком, грошовим виміром, кольором, перфорацією тощо), тимчасовість (майже рік), велетенський тираж (понад 2 млн од. без урахування передруків на марках Угорщини). За короткий період свого існування марки залишили безмежне поле пошуку.

Висновки. Історія пошти та поштових марок Закарпатської України простежується з середини XIX ст. і включає період недовгої незалежності в середині XX ст., після якого пошта Закарпатської області стала частиною поштової системи СРСР, а з 1991 р. – сучасної України.

За допомогою методу історико-діахронного аналізу філателістична історія Закарпаття може розглядатися за такими періодами:

- австрійські випуски (1850–1971 рр.);
- угорські випуски (1871–1918 рр.);
- чехословацькі випуски (1918–1939 рр.);
- випуск незалежної Карпатської України (1939 р.);
- чехословацькі місцеві випуски (1944 р.) – локальні випуски міст Хуст, Мукачеве;
- випуски НРЗУ (1945 р.);
- радянські випуски (1945–1991 рр.);
- сучасні українські випуски (з 1992 р. дотепер).

Особливої уваги та подальшого дослідження потребують такі періоди: домарковий період (до 1850 р.) і 1939–1944 рр., які вирізняються особливими філателістичними об'єктами. Ця тема очікує своїх дослідників як серед істориків, так і серед колекціонерів.

Випуск власних марок Закарпатською Україною мав насамперед політичні передумови, оскільки виражав, поряд з іншими чинниками, прагнення народу до створення власної держави.

Поштова марка як продукт певної історичної епохи, певного суспільного устрою віддзеркалює характерні риси свого часу. Вивчення історії поштової марки Закарпатської України розкриває можливість визначення глибини питань і нових історичних досліджень у сфері соціально-економічної, політичної історії, краєзнавства, історико-культурного спадку України.

Рис. 1. Поштова марка Незалежної Карпатської України (1939)

Рис. 2. Надруки на поштових марках Закарпатської України (1945)

Рис. 3. Поштові марки Закарпатської України (1945)

Список літератури:

1. Bulat J. Comprehensive Catalogue of Ukrainian Philately. USA, 2003. 301 p.
2. Bylen P. Carpatho-Ukraine. A Catalog-Cheklist. USA, 1995. 26 p.
3. Василевський П. За українську марку – на десять років за колючі драти таборів. *Філателія України*. 2004. Вип. 6 (50). С. 12–13.
4. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Хуст : ЗУКЦ, 2004. 414 с.
5. Вегеш М.М. Карпатська Україна: Документи і факти. Ужгород : Карпати, 2004. 432 с.
6. Вегеш М. Карпатська Україна на шляху державотворення / за ред. М.М. Вегеш. Ужгород : Карпати, 2009. 446 с.
7. Гонцарюк І.В., Рипела Д.В. Каталог поштових марок України (1918–2003). Чернівці : Місто, 2004. 152 с.
8. Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор у суспільно-політичному житті»). Ужгород : Карпати, 2012. 200 с.
9. Каріген Д. Про випуски народної Ради Закарпатської України в 1945 р. / переклад А. Бранделіса статті «An Introduction to Carpatho-Ukraine's 1945 People's Council Issues»). *Філателія України*. Вип. 6 (50). С. 15–16.
10. Крамаренко М.А. Украина. Каталог почтовых марок 1866–2010. Донецк : Новый мир, 2011. 336 с.
11. Лемак В. Карпатська Україна 1938–1939 років: державно-правовий аспект. Ужгород, 1993. 73 с.
12. Мірчук П. Карпатська Україна (витяг з «Нарису історії ОУН 1920–1939 роки»). Київ : УВС, 2009. 86 с.
13. Пагіря О. Карпатська Січ. Військове формування Карпатської України. Київ : Темпора, 2010. 152 с.
14. Петрецький В. Еволюція української політичної еліти Закарпаття першої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 ; ДВНЗ Ужгородський національний університет. Ужгород, 2011. 16 с.
15. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Наш рідний край, 2006. 379 с.
16. Филонович В. Березневі дні Карпатської України : документально-наукове видання / Сумський державний університет. Суми, 2009. 99 с.
17. Хроніка Закарпаття: 1867–2010 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2011. 310 с.

ПОЧТОВЫЕ МАРКИ ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ СТ. КАК СИМВОЛ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Статья посвящена юбилеям почтовых марок Закарпатской Украины. Исследование осуществлено на основании изобразительных источников – почтовых марок Карпатской Украины (15 марта 1939 г.) и Народного Совета Закарпатской Украины (1944–1945 гг.), которые являются историческими политико-экономическими документами и символом проявления государственной идентификации. Почтовые марки как элемент государственности Закарпатской Украины первой половины ХХ в. выступают носителями исторической информации, которые зафиксировали социально-экономическую жизнь и процесс национально-освободительного движения того времени. Изобразительный аспект почтовых марок отображает информацию, которая играет важную роль в процессе научно-познавательной, государственной деятельности. Историко-диахронный метод анализа позволяет составить периодизацию филателистической истории Закарпатской Украины.

Ключевые слова: государственность, надпечатки, национально-освободительное движение, почтовая марка, филателия.

STAMPS OF ZAKARPATTIA OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURIES AS A SYMBOL OF UKRAINIAN STATE

The article is devoted to anniversaries of stamps of the Zakarpattia. The study is carried out on the basis of graphic sources – postage stamps of the Carpathian Ukraine (March 15, 1939) and the People's Council of Zakarpattia (1944–1945), which are historical political and economic documents and a symbol of manifestation of state identification. Postage stamps, as an element of the statehood of the Zakarpattia in the first half of the twentieth century, are the vector of historical information, which recorded the socio-economic life and the process of the national liberation movement of the time. The pictorial aspect of postage stamps provided an opportunity for the perception of information, which plays an important role in the process of scientific and educational, government activities. The historical-diachronic method of analysis allows to make up the periodization of the philatelic history of Zakarpattia.

Key words: statehood, overprints, national liberation movement, postage stamp, philately.